

себе й своє «Я» за внутрішніми критеріями духовності, багатства внутрішнього світу, здатності викликати в людях сильні почуття.

Експерта вирізняє найбільша критичність, глибоке усвідомлення себе, внутрішня чесність, відкрите самоставлення і, разом з тим, найбільша незадоволеність своїми можливостями, відчуття слабкості й сумніву в здатності викликати повагу інших, а також у наявності в себе якостей особистості, гідних поваги й симпатії. Він показує найменшу впевненість у собі, сумнівається в цінності своєї особистості, схильний недооцінювати духовне «Я». Демонструє байдужність до себе, втрату інтересу до внутрішнього світу. Найменше схильний до безумовного самоприйняття. Найбільшою мірою тяжіє до самозвинувачення й негативних емоцій на адресу «Я». Завжди звинувачує себе за промахи й невдачі, а також за власні недоліки. Експерт не має ілюзій просунутого користувача, тому що багато чого знає про віртуальний світ, про себе й своє місце в ньому. Більшою мірою, ніж інші типи, він змушений балансувати між реальностями, звідси перманентний і хворобливий «конфлікт реальностей» і негативно-критичне ставлення до себе [1].

Амбівалентність наслідків захоплення комп'ютерними технологіями простежується в розвитку самоставлення й полягає в позитивній зміні ставлення до себе в просунутого користувача в порівнянні з початківцем й у негативному – в експерта в порівнянні із просунутим.

ВИСНОВКИ

Результатом становлення професійної спрямованості виступають осмислення своєї майбутньої професії та себе в ній, виникнення певного ставлення до своєї праці, а також готовності до активної самостійної діяльності в професійній сфері й прагнення до самореалізації, вдосконалення у професії. Розвиток комунікативних компетенцій у процесі становлення професіонала – динамічний процес, він триває упродовж життя.

Слід зазначити, що вузівське середовище впливає на процес розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю, структурні елементи особистості при цьому зазнають значних перетворень.

Розвиток комунікативних компетенцій – об'єктивний процес, у якому основну роль відіграє молоде покоління як найбільш гнучка частина соціуму. Основна тенденція у формуванні комп'ютерного дискурсу – максимальне скорочення способів передачі інформації. У силу розвитку науково-технічного прогресу оволодіння комп'ютерними технологіями стає необхідною умовою для успішного існування в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов М.Г. Изменение самоотношения пользователей при освоении информационных технологий / М.Г. Абрамов // Вестник университета управления // Развитие отраслевого и регионального управления. – М., 2007. – №5(5). – С. 354–359.
2. Герасимов Г.И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы / Г.И. Герасимов, Л.В. Илюхина. – Ростов н/Д : НМД «Логос», 1999. – 136 с.
3. Колчина О.Л. Психологические условия развития самоотношения в процессе профессиональной подготовки будущих воспитателей / О.Л. Колчина / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/207545.html#download/>
4. Косенко Ю.В. Основы теории мовой коммуникации : навч. посіб. / Ю.В. Косенко. – Суми : Сумський держ. ун-т, 2011. – 187 с.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
6. Роджерс К.Р. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М. : Прогресс ; Универс, 1994. – 478 с.

УДК 159.923.2-057.875

РОЗВИТОК СИТУАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

О.А. Лукасевич

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології
Запорізького національного університету*

Статтю присвячено вивченню особливостей розвитку ситуативного компонента особистісної зрілості студентської молоді. Розкрито зміст та показники розвитку ситуативного компонента, який визначає здатність особистості виокремити себе із середовища, усвідомити і пережити зміст ситуації, її можливих наслідків, здійснити вибір щодо того чи іншого вектора розв'язання ситуації. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей розвитку ситуативного компонента особистісної зрілості студентської молоді.

Ключові слова: особистісна зрілість, ситуативний компонент, студентська молодь.

Статья посвящена изучению особенностей развития ситуативного компонента личностной зрелости студенческой молодежи. Раскрыты содержание и показатели развития ситуативного компонента, определяющего способность личности выделить себя из окружения, осознать и пережить смысл ситуации, ее возможных последствий, сделать выбор в пользу того или иного вектора разрешения ситуации. Представлены результаты эмпирического исследования особенностей развития ситуативного компонента личностной зрелости студенческой молодежи.

Ключевые слова: личностная зрелость, ситуативный компонент, студенческая молодежь.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людина початку ХХІ сторіччя перебуває в ситуації багатовимірного вибору ліній розвитку та образу життя. Дійсність інформаційного буття з її унікальними соціокультурними, соціоекономічними та духовними ознаками створює передумови для ініціації в людині особливого виду активності, яка спрямована на життєтворчість, саморозвиток, самовдосконалення. Водночас сама дійсність є відображенням результату розгортання цієї самотворчої активності, оскільки завдяки творінню себе людина змінює світ, суспільство. Звичайно, кожен обирає свій життєвий шлях, свій образ «відваги бути», який відповідає особливостям його внутрішньої природи. Результати вивчення особливостей, з якими специфічно співвідносяться індивідуальні можливості людини до орієнтації у складній життєвій ситуації, і є предметом дослідницької уваги в цьому дослідженні.

Метою статті є здійснення теоретико-емпіричного аналізу змісту ситуативного компонента особистісної зрілості студентської молоді з погляду суб'єктно-вчинкової парадигми.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Базуючись на суб'єктно-вчинковому підході В.О. Татенко [1], під ситуацією розуміємо своєрідне поєднання зовнішніх та внутрішніх умов, що спричиняють певну форму вчинкової активності особистості, тобто ситуація є поняттям, що описує суб'єктивну, особистісну та діяльнісну опосередковану концептуалізацію об'єктивних взаємодій людини із навколишнім середовищем. Ситуації представлені суб'єкту живою дійсністю, у якій одночасно включено загальне і особливе, одиничне, випадкове і закономірне, сутність і явище, причина і наслідок, тотожність і протиріччя, єдність, взаємодія і боротьба [5].

Для виникнення ситуації потрібен суб'єкт, який характеризується не просто певною активністю, а й певними актуальними, діючими потребами. Лише при їх наявності можлива така взаємодія суб'єкта із зовнішніми обставинами, яка приведе до виникнення ситуації. Сутнісною характеристикою актуальної ситуації є наявність у суб'єкта психологічної готовності до того, що складає об'єктивний аспект ситуації. Слід зазначити, що прагнення до конструювання квазісистемних завершених утворень, які і є ситуацією, можуть спостерігатися і в разі відсутності в суб'єкта актуальної потреби. Продуктом цієї відносно пасивної взаємодії особистості і середовища є потенційна ситуація. Психологічний зміст потенційних ситуацій полягає у прогнозуванні варіантів взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, його більш або менш вираженої пошукової активності у зв'язку з «дрімаючими» потребами.

До складу ситуації входить репертуар способів дії. Дієвий зміст ситуації передбачає функціональне і ціннісне осмислення, схему дії, яка репрезентує в загальних рисах модус поведінки в певному класі ситуацій. За умови, якщо ситуація визначається як типова, то актуалізується звичний дієвий план, спрямований на збереження конкретної ситуації, або – при негативній оцінці – на її зміну. Якщо ситуація класифікується як нетипова, тобто та, що не має перевіреного готового способу дії, то з'являється можливість нераціональної або неадекватної дії, в силу того, що у досвіді ще не було такої конфігурації і суб'єкту необхідно освоювати її без опори на традицію.

Ще однією важливою властивістю ситуації є нелінійність, яка пов'язана із непередбачуваністю поведінки: суспільство транслює певні норми, правила прочитання ситуаційних типів і певні нормативні сценарії поведінки у них, обмежує вибір діючого суб'єкта, примушуючи його відповідати соціально прийнятому способу поведінки. Однак, за суб'єктом залишається право дотримуватися правила або ігнорувати його, право прийняття того чи іншого рішення, право вибору конкретної дії і реалізації рисунку поведінки.

Нелінійність визначає неоднорідність розвитку в ситуації: у певний момент можливий перехід на новий шлях розвитку ситуації, що може бути пов'язано з привнесенням у неї нового знання, нового досвіду, нових оцінок, нових смислів, з розширенням репертуару дій.

На думку І.П. Манохи, оскільки вчинкова дія сутнісно є моральною дією, то ситуація, що спонукає вчинок, має актуалізувати моральний зміст взаємин людини і світу (світу речей, світу інших людей, світу власного Я).

В результаті утворюється індивідуально-неповторний «вчинковий інтеграл відносин» [3, 494]. Наприклад, вчинки однієї особистості ініціюються переважно у системі відносин «Я – світ інших людей», або в системі «Я – світ мого Я», або «Я – світ мого Я – світ інших людей».

Аналіз літератури показує, що можливі такі позиції особистості щодо розв'язання ситуації: прийняття ситуації такою, якою вона є, пристосування до неї; ігнорування ситуації; перетворення ситуації відповідно до власних цілей; зволікання в надії на покращення ситуації і т.д. [2].

Зрілій людині вдається не тільки розв'язати протиріччя та зняти ознаки критичності у певній ситуації діяння, а ще й здійснити якісний стрибок у власному розвитку через набуття нових якостей як суб'єкта вчинкової активності, через набуття досвіду перетворення ситуації, яка сприяє особистісному зростанню.

Таким чином, показниками розвитку ситуативного компонента особистісної зрілості людини є, *по-перше*, здатність особистості виокремити себе із середовища, *по-друге*, усвідомити і пережити зміст ситуації, її можливих (як негативних, так і позитивних) наслідків, *по-третє*, здійснити вибір щодо того чи іншого вектора розв'язання ситуації.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для отримання інформації стосовно ситуативної компоненти особистісної зрілості нами було застосовано «Мотиваційний тест Хекхаузена» [4]. Діагностичні можливості цієї проєктивної методики пояснюються тим, що зображені ситуації, *по-перше*, викликають у людини стан підвищеної психічної напруги, яка знижує здатність маскувати свої справжні почуття та наміри, *по-друге*, дають змогу визначити психологічну залежність від ситуації та спосіб її вирішення, *по-третє*, досліджують особливості самовизначення студентів у ситуації життєдіяльності.

Процедура проведення дослідження за цією методикою полягала в тому, що обстежуваним пропонується стимульний матеріал (шість малюнків із зображенням фрагментів службово-виробничих ситуацій) і дається завдання скласти за кожним із малюнків невелике оповідання, в якому послідовно розкриваються відповіді на такі запитання: якою є ситуація на малюнку, що відбувається і хто ці люди; яким чином виникла ця ситуація, що відбулося перед цим; про що думає кожна зображена на малюнку людина, чого бажає; що відбуватиметься в подальшому, чим все закінчиться.

Проєкція особистісних переживань, ідентифікація з певним героєм та ситуацією в цілому дають можливість визначити наявність протиріч, колізій та їх зміст, особливості ставлення до ситуації, конкретний спосіб вирішення ситуації, силу і спрямованість мотивів людини, наявність перспективи.

У ході обробки отриманого фактичного матеріалу ми скористалися кількісними показниками з метою внутрішньогрупового ранжування на предмет виявлення осіб з превалюванням тієї чи іншої ситуаційної спрямованості, а також якісними показниками з метою виявлення змістовної сторони вчинкової ситуації, наявності «проблемного поля», в якому перебуває випробуваний.

Емпіричне дослідження проводилось серед студентів першого-п'ятого курсів Запорізького національного університету і передбачало порівняльний аналіз результатів студентів різних курсів з метою визначення наявних стійких тенденцій щодо особливостей розвитку ситуативного компонента особистісної зрілості в процесі навчання. Загальна вибірка досліджуваних включала 421 особу, серед яких 97 студенти першого курсу, 92 – другого, 80 – третього, 74 – четвертого та 78 студенти п'ятого курсу та магістри.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Основна процедура обробки отриманого емпіричного матеріалу за методикою «Мотиваційного тесту Хекхаузена» передбачала, *по-перше*, визначення кількісної вираженості і співвідношення мотивації досягнення успіху і мотивації уникнення невдач, *по-друге*, змістовну інтерпретацію студентських оповідань згідно із запропонованою схемою: тематичний комплекс, наявність потреби досягнення успіху або уникнення невдач, детермінанта діяльності – надія на успіх або очікування неуспіху, перешкоди для задоволення потреб (внутрішні і зовнішні), ставлення до подолання перешкод (активне і пасивне), засоби подолання, перспективи задоволення потреб.

Отже, кількісне опрацювання результатів за методикою Хекхаузена показало, що у переважній більшості студентів (82%) життєва ситуація характеризується позитивними та конструктивними тенденціями, тобто здебільшого студенти сприймають ситуацію як сприятливу для досягнення успіху (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл показників зорієнтованості студентів різних курсів у ситуації на досягнення успіху

Найменування шкал	Відсотковий розподіл показників				
	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	5-й курс
Зорієнтованість на досягнення успіху	68%	74%	84%	93%	93%
Зорієнтованість на уникнення невдач	32%	26%	16%	7%	7%

У той же час, порівняльний аналіз середніх показників означеного параметру у студентів різних курсів вказує на збільшення кількості орієнтованих на досягнення успіху респондентів при переході від одного курсу до іншого. Вдамося до припущення, що студенти, набуваючи досвіду вирішення різних життєвих ситуацій, збільшують власну здатність виділити в ситуації суттєві для дії властивості, а також змінити, перетворити звичайну життєву ситуацію на ситуацію вчинкового рівня.

Для підтвердження цієї думки, а також більш повної характеристики ситуативного компонента особистісної зрілості слід звернутися до змістовної інтерпретації студентських оповідань. Відтак, обробка даних передбачала визначення основної тематики та розкриття особливостей сприйняття студентами ситуацій, які зображені на рисунках.

Застосовуючи метод контент-аналізу при розгляді студентських оповідань, було з'ясовано, що провідною тематикою для студентів є тема успіху і досягнень на основі співробітництва, взаєморозуміння між педагогом і студентом, керівником і підлеглим (43%).

Пріоритет цієї тематики можна пояснити тим, що вікова категорія обстежуваних належить до періоду юності, який характеризується визначенням основних форм активності студентської молоді, спрямованих на забезпечення майбутнього життєвого успіху. В даному випадку, для студентів це навчання у вищому навчальному закладі, робота за фахом, тобто створення передумов професійного успіху.

Водночас, цікавим виявився той факт, що більшість студентів з означеної категорії ідентифікують себе з персонажем, який відіграє центральну роль у ситуації: з'являється цей персонаж з самого початку і не лише зацікавлений у перебігу подій, що відбуваються, а й прагне досягти найвищого рівня у будь-якій справі. Це бажання подолати, побороти, випередити інших пов'язане, на наш погляд, із прагненням осіб студентського віку до самоствердження за рахунок власних навчальних або професійних досягнень.

Іншою темою, яка найчастіше зустрічалась в описуваних студентами ситуаціях, виявилась тема «пасивної покорі» (18%), що характеризується відсутністю ініціативи та прийняттям долі, визнанням власної неповноцінності, пошуком покровителя.

Поряд з цим, приблизно однаковий відсоток описаних студентами ситуацій супроводжувався використанням теми «уникнення покарань» та пов'язаних з нею тенденцій (15%): стримання власних імпульсів, виконання необхідних дій з метою уникнення осуду, дотримання загальноприйнятих правил.

Порівняно із зазначеними темами доволі часто в сюжетах студентів були присутні теми, пов'язані з потребами у: автономії (14%) – бажанням звільнитися від ретяжаму, порядку, турботи; домінантності (15%) – бажанням бути у центрі уваги, прагненням дивувати власними досягненнями та якостями. Означені вище тенденції можуть розглядатися серйозними аргументами прояву цілеспрямованості, самостійності як прагнення до самовираження, самореалізації та особистісного зростання студентів.

Орієнтуючись на співвідношення використаних студентами тематик, можна зробити висновок, що здебільшого життєва ситуація юнаків визначається зорієнтованістю на досягнення успіху, автономією та домінантністю (рис. 1).

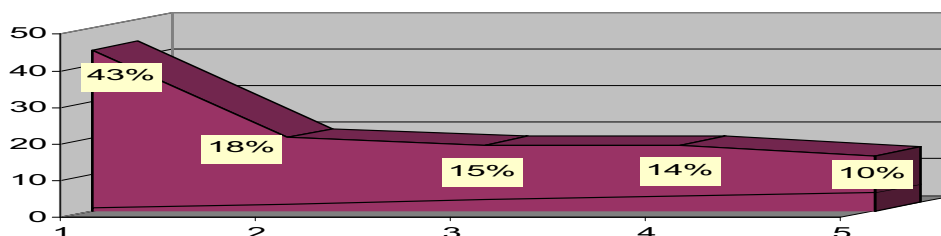

Рис. 1. Співвідношення використаних студентами тематик при описі зображуваних ситуацій (у відсотках): 1 – успіх, досягнення; 2 – пасивність; 3 – уникнення покарань; 4 – автономія; 5 – домінантність

Підсумовуючи, зазначимо, що тематичний комплекс є відображенням тих характеристик ситуації, які виступають у ролі чинників, що безпосередньо спонукають респондента до того чи іншого способу діяння. Відтак, припускаємо, що і в реальному житті у студентів зберігається тенденція чинити так само, як і в описаній ними ситуації.

Для підтвердження такого положення звернемося до статистичного аналізу виділених структурних елементів ситуації (наявність потреби досягнення успіху або уникнення невдач, детермінанта діяльності, перешкоди для задоволення потреб (внутрішні і зовнішні), ставлення до подолання перешкод (активне і пасивне), засоби подолання, перспективи задоволення потреб), який передбачав визначення середнього арифметичного значення кожного із вказаних параметрів (табл. 2).

Таблиця 2

Відсотковий розподіл студентів за ознаками ситуації	
Найменування ознак	Значення показника сер. арифм. вибірки
Наявність потреби досягнення успіху або уникнення невдач	89%
Детермінанта діяльності	82%
Перешкоди для задоволення потреб, ставлення до подолання перешкод	34%
Засоби подолання перешкод	26%
Перспективи задоволення потреб	39%

У результаті, визначені параметри розглядалися як нормативні показники ситуації, що дало змогу визначити особистісно зрілих студентів, здатних перетворювати життєві обставини на ситуацію вчинкового рівня.

Зважаючи на це, процедура визначення особистісно зрілих студентів включала, *по-перше*, встановлення особливостей самовизначення студентів у ситуації на основі їх індивідуальних показників за сутнісними ознаками ситуації, *по-друге*, порівняння показників студентів із середньостатистичним значенням вибірки і визначення на цій основі особистісно зрілих студентів, враховуючи характерні типологічні особливості розвитку ситуативного компонента.

Аналіз даних щодо особливостей розвитку ситуативного компонента у студентів показав, що більшість осіб юнацького віку (89%) здатні позитивно сформулювати мету, усвідомлюючи та враховуючи власні потреби і можливі варіанти розвитку ситуації. В той же час, 18% студентів властивий низький рівень сенситивності ситуації, наявність егоцентричних, «стереотипних» цілей, пов'язаних із задоволенням фізіологічних потреб та миттєвих захоплень.

Прикрим виявився факт, що лише 58% студентів характеризуються високим рівнем відповідальності за події свого життя: у складних ситуаціях розраховують на власні сили, намагаються знайти вихід із глухого кута, проявляючи готовність відкласти миттєве задоволення заради віддалених, але й більш значущих цілей. Велику увагу вони приділяють стратегічним моментам, проявляють задоволеність своєю працею та оптимістично прогнозують розвиток подій, завершуючи ситуацію подальшим особистісним та професійним зростанням.

Відповідно, 42% юнаків виявляють схильність до зовнішньої локалізації контролю, а, тому, події, що відбуваються у житті, сприймаються фактично як незалежні від них самих (збіг обставин, випадок, втручання інших). Проявляючи невпевненість у своїх силах та можливостях, такі студенти відкладають реалізацію своїх намірів та займають пасивну позицію, повністю залежну від зовнішніх факторів.

Зіставляючи індивідуальні показники студентів за кожною з ознак ситуації та значення середньоарифметичного вибірки, було визначено, що у 11% студентів значення показників за всіма ознаками є вищими, ніж значення середньоарифметичного вибірки. Це означає, що лише 11% студентської молоді в цьому розумінні можна вважати особистісно зрілими, здатними перетворити ті чи інші життєві ситуації на вчинок.

Таким чином, на основі результатів дослідження ситуативного компонента особистісної зрілості можна зробити висновок, що здебільшого життєва ситуація студентів (57%) визначається активною позицією досягнення успіху й автономії. Водночас, лише 11% з них, потрапляючи в ті чи інші життєві обставини, потенційно здатні перетворити їх на вчинок, усвідомлюючи зміст колізійних ознак ситуації та проявляючи самостійність та незалежність від такої ситуації.

ВИСНОВКИ

1. З позиції суб'єктно-вчинкової парадигми, ситуативний компонент розглянуто як своєрідне поєднання зовнішніх та внутрішніх умов, що спричиняють певну форму вчинкової активності особистості, тобто ситуація є поняттям, що описує суб'єктивну, особистісну та діяльну опосередковану концептуалізацію об'єктивних взаємодій людини із навколишнім середовищем.

2. Показниками розвитку ситуативного компонента особистісної зрілості людини визначено: здатність особистості виокремити себе із середовища, усвідомити і пережити зміст ситуації, її можливих наслідків, здійснити вибір щодо того чи іншого вектора розв'язання ситуації.

3. Аналіз особливостей використання особистісних ресурсів студентів при розв'язанні складної ситуації висвітлив певні труднощі при усвідомленні та розв'язанні проблемної ситуації, що пояснюється пріоритетним способом її вирішення (унікнення, ігнорування і т.д.), стереотипністю алгоритму дій та нездатністю закріплювати набутий досвід і відтворювати його у наступних діях. Для більшості опитаних студентів досягнення особистісної зрілості є значущим процесом у житті, однак конкретних дій у цьому напрямку особистісного зростання вони не демонструють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
2. Маноха І. П. Психологія потаємного «Я» / І. П. Маноха. – К. : Поліграф книга, 2001. – 448 с.
3. Основи психології / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К. : Либідь, 2006. – 632 с.
4. Русалов В. М. Психологическая зрелость: единая или множественная характеристика? / В. М. Русалов // Психол. журн. – 2006. – №5. – С. 84–92.
5. Филиппов А. В. Ситуация как элемент психологического тезауруса / А. В. Филиппов, С. В. Ковалев // Психол. журн. – 1986. – Т. 7. – №1. – С. 14–21.

УДК 371.015.31: 159.942

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДОВІЛЬНОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

О.І. Малаяр

*викладач кафедри психолого-педагогічної освіти та інновацій
Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників*

У статті зроблено теоретичний аналіз проблеми розвитку довірливої емоційної регуляції у молодших школярів у зарубіжній і вітчизняній психології. Описано результати формувального експерименту з розвитку довірливості емоційної регуляції молодших школярів.

Ключові слова: довірлива емоційна регуляція, молодший школяр.